

Epokgörande avhandling om kokopporna fyller 200 år

Unikt dedicerat exemplar finns i Göteborg

I juni 1798 publicerade Edward Jenner sin epokgörande avhandling om kokopporna, »Inquiry», som kommit att bli ett av den medicinska vetenskapens viktigaste arbeten. I kliniska försök bekräftade Jenner den folkliga tron på kokopporna som ett motgift mot smittkoppor. På biomedicinska biblioteket i Göteborg finns ett unikt dedicerat exemplar av den sällsynta förstaupplagan av verket.

Ett av den medicinska vetenskapens viktigaste arbeten kom ut från trycket i London strax efter den 21 juni 1798: Edward Jenners »An inquiry into the causes and effects of the variolæ vaccinæ, a disease discovered in some of the western counties of England, particularly Gloucestershire, and known by the name The cow pox» [1].

Smittkopporna var under 1700-talet en barnsjukdom och den vanligaste dödsorsaken i Europa. Ett barn räknades till familjen först då det överlevt smittkoppor; ingen bot fanns.

Variolation eller koppypning riskfylld prevention

Den engelske ambassadörens hustru i Konstantinopel, »den qvicka och stora Fru Montague, dotter till Försten af Kingston» [2], observerade under sin vistelse där i slutet av 1700-talets andra decennium att smittkoppor kunde förebyggas med s k variolation. De vackraste kvinnorna i sultanens seralj kom från Kaukasus, de hade inga kopparr ty de hade koppypats: »... troligast är, att Circasserne ej kunnat sälja deras döttrar, förän de haft Kopporna, emedan dessförinnan deras skönhet varit mycket vanskelig» [2]. Lady Montagues son variolerades i Turkiet 1719 och dottern

Figur 1. Illustration från originalutgåvan av Edward Jenners avhandling om kokoppor; fall XVIII, John Baker, 5 år gammalt barn, inokulerat 16 mars 1798 med kokoppor.

i London 1721. Lady Montague ivrade för variolation i Londons fashionabla kretsar. Det första koppypningssjukhuset invigdes i London 1746.

Variolation tillämpades i Sverige först i Göteborg, där frimurarna inrättat ett barn- och koppypningshus redan 1755 [3]. Variolation beskrivs i »Underrättelser om barns sjukdomar och deras botemedel» av Nils Rosén von Rosenstein på följande sätt: »Materia till ympning tages av någon, som ligger i kopporna, då dessa begynna att gulna och mogna. Man öppnar några sådana koppor... och lagar at wahret drager sig uti en Bomulls- eller Linne-Tråd, hwilken lindrigt torkas... Dagen före Ympningen tages in et lindrigt laxative. Då kan man ock begynna med ljumma fotbad hwar afton. Sjelfwa Ympningen

sker nu mera allenast på en arm... Man rörer skinnet med en Lancette så att några blod-droppar komma ut men skär ingalunda igenom det... Uti ritsen lägger man Ymp-tråden...» [4]. (Figur 1)

Variolationen medförde en bättre kontrollerad infektion men var inte ofarlig. Dödsfall inträffade, två av Nils Rosén von Rosensteins döttrar lär ha dött. Intressant är också vad von Rosenstein skriver i en not i en senare upplaga av sina »Underrättelser»: »... Högtsalig Konung Carl XII lät, när han var i Bender, uppsätta en omständelig berättelse, huru Kopp-Ympningen öfwades i Turkiet, och med hwad stor framgång. Han lät sända den till Stockholm: men jag har ej kunnat utspana, om någon här den tiden gjort försök därmed.» von Rosenstein uttalade för-

Författare

GUNNAR NORVENIUS

leg läkare, med dr, Barn- och ungdomsmedicinska mottagningen, Hissings Backa.

hoppningen »... komme välsignelse öfwer den, som emot deras [koppornas] gift kan uppfinna et motgift!» Då Edward Jenner 25 år efter von Rosensteins död publicerade sin avhandling om kokopporna uppfylldes Rosén von Rosensteins önskan.

Bekräftade folklig kunskap

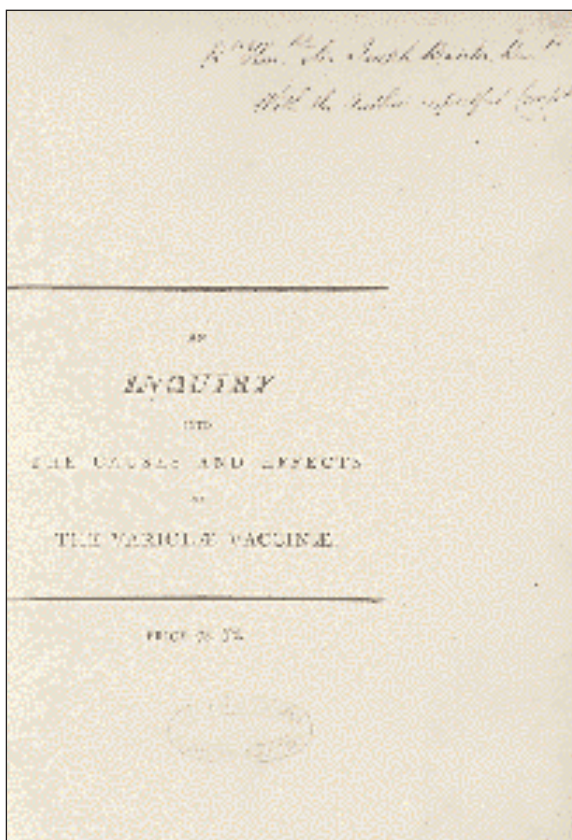
Edward Jenner (1749–1823) började sina studier i medicin redan vid 13 års ålder som läkarlärling. Han kom till London 1770 och fick en gedigen både naturvetenskaplig och medicinsk skolning av John Hunter, den store kirurgen och naturvetaren i London. Jenner lämnade London tre år senare för att bli läkare i Gloucestershire. Som landsortsläkare fortsatte Jenner sina naturvetenskapliga studier, bl a rapporterade han om gökens märkliga familjeliv, vilket medförde att Jenner 1788 invaldes som ledamot av den engelska vetenskapsakademien, Fellow of The Royal Society, FRS.

Redan som ung hade Jenner hört att kokoppor skyddade mot smittkoppor. Jenner kunde bekräfta denna folkliga kunskap med väl utförda kliniska försök. Han sände en preliminär rapport till The Royal Society 1796 och dess preses Sir Joseph Banks, som ledde The Royal Society åren 1778–1820. Rapporten refuserades emellertid. Efter kompletteringar publicerade Jenner sin studie över kokopporna privat i slutet av juni 1798. På våren samma år hade Jenner rekommenderats för inval i The Linnean Society i London av bl a den svenske botanikern Jonas Carlsson Dryander, mest känd som bibliotekarie hos Sir Joseph Banks, och invaldes den 17 juli 1798. Jenner hade då redan lämnat London tre dagar tidigare.

Vann gehör så småningom

Jenners arbete fick ett blandat mottagande i England, men kokoppningen vann successivt mark, och smittkoppor minskade där kokoppningen införts. Jenner ärades nationellt och internationellt och tillerkändes ett statsanslag på £10 000 år 1802 för sin upptäckt.

Med största sannolikhet var Dryanders amanuens, Göteborgsläkaren Fredric Schulzen, den förste att rapportera om Jenners »Inquiry» till en utländsk publik enligt två brev daterade 31 augusti 1798 respektive 12 mars 1799. Breven var ställda till Collegium Medicum i Stockholm och publicerades i »Vetenskapshandlingar för läkare och

Figur 2. Titelsidan till »Jenners Inquiry» med dedikation till Sir Joseph Banks.

fältskärer», 1799 [5]. Den första svenska kokoppningen utfördes i Malmö i oktober 1801 av Eberhard Munck af Rosenschöld, sedermera professor i Lund.

Unikt dedicerat exemplar

På biomedicinska biblioteket i Göteborg finns ett hittills inte uppmärksammat exemplar av första upplagan av Jenners »Inquiry». År 1951 var, enligt Jenners bio-bibliograf LeFanu, antalet kända exemplar av den första upplagan omkring femtio i olika vetenskapliga bibliotek i världen, bl a Bibliotheca Walleriana i Uppsala. Förstaupplagens fyra illustrationer är handkolorerade, vilket starkt begränsar upplagens storlek. Endast tre tryck av förstaupplagan bär enligt LeFanu Jenners dedikation [6]. Jenners »Inquiry» i Göteborg är nu den fjärde kända med Jenners egenhändiga inskription med tillägnet till ingen mindre än Sir Joseph Banks: »The Right Honourable Sir Joseph Banks, Barts. With the Author's Respectful Compliments», (Figur 2). Hur hamnade detta exemplar i Göteborg?

Rimligen borde Sir Joseph ha varit en av de första, som fått Jenners avhandling. Sannolikt har Jenner överlämnat skriften till Sir Josephs bibliotekarie, Jonas Dryander, som var »kunnig men litet storpratet och skryter i synnerhet med att ha blivit medlem av

svenska vetenskapsakademien» [5]. Det fanns således ett intresse för Dryander att via sin amanuens Fredric Schulzen underrätta Stockholm om Jenners »Inquiry», vilket ju blev fallet. Avhandlingen har sannolikt inte lämnats till Sir Joseph eftersom Dryanders »Catalogus bibliothecæ historico-naturalis Josephi Banks, Baronetti», inte upptar Jenners arbete. »Återkommen till Götheborg i december 1804 tillträdde han [Schulzen] i början af följande året ... läkareställningen vid den på Känso kort förut inrättade Qvarantäns-Anstalten...»

Fredric Schulzen dog 1848, bouppteckningen efter »fd quarantainläkaren och andre stadsphysicus med dr och fil mag Fredric Schulzen den 21 juli 1848» visade en behållning på 7 058 riksdaler, varav 100 riksdaler avsåg »diverse böcker uti åtskillige språk».

Sannolikt har dessa böcker, bl a Jenners »Inquiry», överlämnats till Allmänna och Sahlgrenska sjukhusets bibliotek av dödsboet som var brukligt efter avlidna läkare tillhöriga Göteborgs Läkarsällskap som erkänsla för att man fick nyttja biblioteket. Jenners »Inquiry» finns förtecknad i »Systematiskt ordnad catalog öfver det bibliotek, som tillhör Sahlgrenska sjukhuset i Götheborg» med tryckår 1849.

Att inte återlämna böcker är dessvärre vanligt, då som nu. Dock blev följden i detta fall att det 200 år senare finns ett sällsynt och dedicerat exemplar av första upplagan av Jenners epokgörande arbete om kokopporna på biomedicinska biblioteket i Göteborg.

Referenser

- Jenner E. An inquiry into the causes and effects of the variolæ vaccinæ, a disease discovered in some of the western counties of England, particularly Gloucestershire, and known by the name The cow pox. London: printed by the author by Sampson Low, Soho, 1798.
- Schultz D. Berättelse om koppors ympande, öfverlämnad till högloflige Kongl Sundhets-Commissionen. Stockholm: Kongl Tryckeriet, 1756.
- Lidbeck EG. Brev från Göteborg 1758. Den Swenske Mercurius 1758: 44-8.
- Rosén von Rosenstein N. Underrättelser om barns sjukdomar och deras botemedel. Stockholm: Lars Salvius, 1764 (Nytgåva: Jägervall M. Nils Rosén von Rosenstein och hans lärobok i pediatrik. Lund: Studentlitteratur, 1990).
- Norvenius SG. Edward Jenners arbete om kokopporna – ett unikt exemplar i Göteborg. Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1996-97, XXXIII: 109-17.
- LeFanu WR. A bio-bibliography of Edward Jenner 1749–1823. London: Harvey and Blythe, Ltd, 1951.